

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله تک‌نگاشت‌های
الگوی اسلامی ایران پیشرفت

بررسی انتقادی سرمایه‌داری به عنوان الگوی پیشرفت:

پارااداکس‌های میان مبانی، وعده‌ها و واقعیت نظام سرمایه‌داری

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشارکت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به صورت تک‌نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید. تک‌نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک‌نگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک‌نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رسانند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

فهرست

۵.....	خلاصه.....
۹.....	مقدمه.....
۱۱.....	آزادی و شکل‌گیری سیستم حکومتی جدید در نگاه جان لاک.....
۱۲.....	رساله اول.....
۱۴.....	رساله دوم.....
۲۱.....	سرمایه داری و مبانی فکری.....
۲۲.....	سرمایه داری و آزادی اقتصادی.....
۲۴.....	سرمایه داری و مبانی اخلاقی.....
۲۴.....	آدام اسمیت و فعل اخلاقی.....
۲۶.....	سمپاتی معیاری برای سنجش اخلاق.....
۳۰.....	اندیشه فایده‌گرایی و فعل اخلاقی.....
۳۱.....	جرمی بنتهام.....
۳۲.....	جان استیوارت میل.....
۳۷.....	لیبرتاریانیسم جدید و تفاوت آن با سمپاتی و فایده‌گرایی.....
۴۱.....	سرمایه داری و آزادی در عمل.....
۴۱.....	دو نگاه به سرمایه داری.....
۴۳.....	ریشه‌های نگاه دینامیک.....
۴۵.....	بسط نگاه دینامیک به سرمایه داری و مقوله آزادی.....
۴۸.....	تحلیل.....
۵۱.....	جمع بندی.....
۵۴.....	در باب الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.....
۵۵.....	منابع.....

خلاصه

بدون شک آزادی فردی مهمترین و اساسی‌ترین اصلی است که نظام‌های سیاسی و اقتصادی دنیای جدید مبتنی بر آن بنا نهاده شده است. در این زمینه متفکرانی نظیر لاک^۱ ادعا کردند حقوقی که در گذشته از سمت حاکمان به مردم عطا می‌شد، باید به صورت برعکس از سمت مردم به حاکمان عطا شود. همچنین، حق آزادی مردم و حق ثانویه مالکیت که به مانند برادر دوقلوی حق آزادی تلقی می‌شد، مبنای شکل‌گیری سیستم اقتصادی جدید گردید. سرمایه‌داری به عنوان بستر تحقق این حقوق در بعد اقتصادی، موضوع اصلی این نوشتار است. هدف از این نوشته این است که بررسی کنیم آیا در الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت می‌توانیم به سرمایه‌داری به عنوان الگوی موفق رشد اقتصادی و فناوری رجوع کنیم؟ یا اینکه نیازمند شکل‌دهی الگوی جدیدی برای مباحث پیشرفت هستیم؟ این تک‌نگاشت در ابتدا با ارجاع به آرای جان لاک به عنوان تاثیرگذارترین فرد در انقلاب‌های فکری به سمت آزادی، نگاه وی را در این حوزه مورد بررسی قرار می‌دهد. با نگاهی به نظریات وی مشخص می‌شود که حق آزادی در نگاه جان لاک به عنوان یک حق طبیعی که خدا در طبیعت و انسان به ودیعه نهاده است نگریسته می‌شده است. به عبارت دیگر، دفاع لاک از مقوله آزادی کاملاً مبتنی بر یک نگاه مذهبی به خدا و طبیعت و انسان بوده و در نظر جان لاک حق حاکمیت به هیچ‌روی مانند حق ولایت از پدر به فرزند ارشد به ارث نمی‌رسد. بدین ترتیب وی مخالف هرگونه سیستم پادشاهی و حق الهی حاکمیت برای طبقه خاصی بوده است. بالعکس، وی بر حق آزادی انسان پای می‌فشرد و بدین ترتیب آزادی حیات را اصلی می‌داند که باعث شکل‌گیری قراردادی میان مردم می‌شود تا به سبب آن حکومت‌هایی شکل دهند و وظیفه این حکومت‌ها صیانت از همین حق آزادی مردم است.

حق آزادی را جان لاک به سمت آزادی تملک بر ماحصل دسترنج خود انسان یا همان حق مالکیت توسعه می دهد و آن را برادر دوقلوی حق آزادی طبیعی انسانها برمی شمرد. چنین حقی در بستر نظام اقتصاد آزاد امروزه که از آن به نظام بازار یا سرمایه داری یاد می شود به صورت نه تنها آزاد دانستن، بلکه تایید و اخلاقی دانستن دنبال کردن منفعت فردی تبلور یافته است.

از این روی، نوشتار پس از بحث درباب ریشه های فکری آزادی اقتصادی در دیدگاه جان لاک، به سراغ این مساله می رود که آیا اصولا نظام بازار آزاد یا سرمایه داری که مبتنی بر اصل آزادی دنبال کردن منفعت فردی، یا همان لیبرتاریسم یا ماکزیمم کردن مطلوبیت فردی، بنا شده است در دید پدران فکری آن یک نظام اخلاقی به شمار می رود یا نه؟

بدین منظور ابتدائاً به تفکرات اخلاقی فلسفی آدام اسمیت^۱ به عنوان اولین طرفدار نظام اقتصاد آزاد ارجاع می شود و نشان داده می شود که اگرچه اسمیت در کتاب ثروت ملل خود مدافع نظم خود تنظیم بازار مبتنی بر آزادی منفعت فردی بوده است، اما وی کمتر از دو دهه قبل از نگارش این کتاب، در کتاب اخلاقی خود به نام تئوری همزادپنداری اخلاقی، به شدت بر تمامی اصول اخلاقی که نفع فردی را توجیه می کند تاخته است. وی عنوان می کند که فعل اخلاقی فعلی است که همزاد پنداری یک ناظر بی طرف را به همراه داشته باشد و بدین ترتیب اسمیت هرگونه دفاع از منفعت فردی را رد می کند. وی هرگونه تقلیل فعل اخلاقی به رفتار انسان محاسبه گر اقتصادی را مذموم می داند.

به طور مشابه، اگرچه جرمی بنتهام^۲ به عنوان پایه گذار تفکر فایده گرایی به دنبال توجیه فایده گرایی فیزیکی و اندازه گیری آن بود، اما جان استیوارت میل^۳ با تغییر نگرش به فایده گرایی و بسط این مفهوم به وضوح نشان داده که فعل اخلاقی از منظر فایده گرایی فعلی است که نفع برای بیشترین آحاد را به همراه داشته باشد و این مساله مستلزم نیت خیر آفرینی برای اکثریت است. بنابراین در نگاه جان استیوارت میل نیز هیچ گونه اندیشه فایده گرایی نمی تواند همراه با تایید دنبال کردن منفعت فردی باشد که منشا و ریشه تفکرات لیبرتاریسم در نظام سرمایه داری است.

با روشن شدن این بحث که از نظر اخلاقی و فلسفی نمی توان دفاع و یا حتی جانبداری از

1. Adam Smith

2. Jeremy Bentham

3. John Stewart Mill

اصول آزادی دنبال کردن منفعت فردی در نظام سرمایه‌داری، حداقل در دیدگاه دو پدر فکری جریان فلسفه اقتصاد، یعنی آدام اسمیت و جان استیوارت میل، پیدا نمود؛ نوشتار به سراغ این بحث می‌رود که آیا اکنون در عمل در نظام سرمایه‌داری چنین آزادی که خیلی‌ها سنگ آن را به سینه می‌زنند محقق شده است یا نه. بدین منظور، با ارجاع به آراء و نظرات بزرگان این حوزه و گذر از یک نگاه انتزاعی و کاریکاتوری به سرمایه‌داری به سمت یک نگاه دقیق، عمیق و پیچیده، نشان داده می‌شود که چگونه سرمایه‌داری حداقل از سه بعد نه تنها آزادی موعود را برآورده نکرده است، بلکه به صورت بالعکس مردم را اسیر دست بنگاه‌های بزرگ گردانیده و حتی زندگی و علایق فردی آنها نیز به دست اینان شکل می‌گیرد. بدین ترتیب دو پارادوکس اساسی میان فکر و عمل نظام سرمایه‌داری متجلی است که اولی پارادوکس میان نظرات پیشگامان فکری و وعده‌های سرمایه‌داری و دوم پارادوکس میان وعده‌های سرمایه‌داری و تحقق آن است. طبعاً استدلال‌ات فوق به معنای تایید نگاه پدران فکری تمدن غرب نیست، بلکه بحث در باب درستی یا عدم درستی آن نظریات در جای خود مقرر است. از این روی، نمی‌توان به سرمایه‌داری به عنوان یک الگوی مطلوب پیشرفت نگریست و باید به دنبال الگوهای بومی جایگزین بود.

کلمات کلیدی: آزادی، سرمایه‌داری، منفعت‌گرایی، سمپاتی، فایده‌گرایی.